

Edukacja seksualna osób z lekką niepełnosprawnością intelektualną w systemie szkolnym

Sexuality education of people with mild intellectual disability in school system

Marzena Buchnat, Katarzyna Waszyńska

Wydział Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu Adam Mickiewicza

Streszczenie

Wstęp: Celem niniejszego artykułu jest opisanie założeń edukacji seksualnej osób z lekką niepełnosprawnością intelektualną w systemie szkolnym. Sytuacja ta jest wynikiem aktualnie obowiązujących rozporządzeń i ustaw odnoszących się zarówno do warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży z lekką niepełnosprawnością intelektualną, jak i realizacji przedmiotu „Wychowanie do życia w rodzinie”.

Materiał i metody: Analiza treści rozporządzeń odnoszących się zarówno do sytuacji ucznia z lekką niepełnosprawnością intelektualną w szkole ogólnodostępnej a także realizacji przedmiotu „wychowania do życia w rodzinie”.

Wyniki: Uczeń z lekką niepełnosprawnością intelektualną w szkole ogólnodostępnej podlega tym samym rozporządzeniom odnoszącym się do edukacji seksualnej co uczeń bez niepełnosprawności. Realizuje te same treści, co pozostali uczniowie w tym samym wymiarze godzin.

Wnioski: Treści realizowane w ramach przedmiotu „wychowanie do życia w rodzinie” w przypadku uczniów z lekką niepełnosprawnością intelektualną wymagają konkretyzacji, zastosowania metod aktywizujących, przygotowania odpowiednich materiałów dydaktycznych i pakietów edukacyjnych. Niezwykle ważna jest również osoba edukatorki/a, którzy oprócz posiadania osobistych kompetencji i wiedzy z zakresu omawianego tematu powinni posiadać wiedzę na temat funkcjonowania osób z niepełnosprawnością intelektualną.

Słowa kluczowe: edukacja seksualna, wychowanie do życia w rodzinie, uczeń z lekką niepełnosprawnością intelektualną
Seksuologia Polska 2014; 12 (2): 43–50

Abstract

Introduction: The aim of this article is to describe the assumptions of sexuality education of people with mild intellectual disabilities in the school system. This situation is the result of the current regulations and laws relating to the conditions of the organization of teaching, education and care for children and young people with mild intellectual disabilities as well as the realization of the subject “Family life education”.

Material and methods: The analysis of the regulations relating to both the situation of a student with mild intellectual disabilities in a mainstream school and the implementation of the subject “Family life education”.

Results: a student with mild intellectual disability in a mainstream school is subject to the same regulations relating to sexuality education as a student without a disability, and implements the same content as other students at the same time.

Conclusions: Content implemented under the “Family life education” subject for students with mild intellectual disabilities require concretization, the use of activating methods, preparation of appropriate teaching materials and educational packages. The educators are also very important. In addition to their own personal competencies and knowledge within the subject, they should also have enough knowledge of how people with mild intellectual disabilities function.

Key words: sexuality education, family life education, a student with mild intellectual disability

Polish Sexology 2014; 12 (2): 43–50

Wstęp

Edukacja seksualna jest jednym z najbardziej kontrowersyjnych pojęć we współczesnych sporach związanych z problematyką wychowania. Wiele dyskusji dotyczących tego obszaru toczy się niestety nie na podstawie argumentów związanych z wiedzą, badaniami czy standardami wynikającymi z międzynarodowych praw, lecz opiera się na różnicach światopoglądowych, ideologicznych, a nawet nastrojach i lękach społecznych. „Związane jest to z faktem, iż tematyka seksualności człowieka łączy się ze sferą osobistych przekonań, moralnością, religią, a także systemem społecznych norm” [1]. Mimo że cel wszystkich tych działań, niezależnie od istniejących stanowisk, można sprowadzić do wspólnego mianownika, jakim jest wspomaganie rozwoju psychoseksualnego, pomaganie młodym ludziom w osiągnięciu dojrzałości psychoseksualnej, uczenie postępowania w zgodzie z normami zdrowotnymi, społecznymi, etycznymi [2–5], zakres tych pojęć w świetle sporów ideologicznych jest jednak różnie rozumiany. Dyskursy te toczą się najczęściej wokół następujących pytań: Kto powinien rozmawiać z dziećmi? (rodzina i/lub szkoła?), kiedy należy rozpocząć tego typu rozmowy z dzieckiem? (model restrykcyjny — od momentu dojrzałości, model złotego środka — od samego początku życia dziecka), jaki powinien być zakres treści tych rozmów? Jak odpowiadać na pojawiające się pytania dzieci? Gdzie leżą granice normatywnych zachowań dzieci, młodzieży, dorosłych? [3, 4, 6–11] Kwestie te, które w Polsce wywołują tak burzliwe dyskusje, są opisywane i regulowane przez międzynarodowe dokumenty i porozumienia, między innymi:

- Powszechna Deklaracja Praw Człowieka — uchwalony przez Zgromadzenie Ogólne ONZ 10 grudnia 1948 roku w Paryżu,
- Konwencja o Prawach Dziecka, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych 20 listopada 1989 roku, ratyfikowana przez Polskę 30 września 1991 roku,
- Karta Praw Seksualnych i Reprodukcyjnych Międzynarodowej Federacji Planowanego Rodzicielstwa (IPPF, *International Planned Parenthood Federation*),
- Klasyfikacja Światowej Organizacji Zdrowia (WHO, *World Health Organization*) — *International Classification of Diseases* oraz Amerykańskiego Towarzystwa Psychiatrycznego — *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (aspekty odnoszące się do kryteriów normy).

Material i metody

Dokonano analizy treści rozporządzeń odnoszących się zarówno do sytuacji ucznia z lekką niepełno-

sprawnością intelektualną w szkole ogólnodostępnej, jak i realizacji przedmiotu „wychowania do życia w rodzinie”.

Wyniki

W Polsce realizację szkolnej „edukacji seksualnej” regulują rozporządzenia i ustawy, które od 1993 roku w zmieniającej się formie, wskazywały na sposób, zakres i wymiar prowadzenia zajęć. Tymi dokumentami są:

- Ustawa z dnia 7 stycznia 1993 o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (Dz. U. Nr 17, poz. 78, z późn. zm.), która zobowiązuje szkoły do wprowadzenia treści dotyczących wiedzy o życiu seksualnym człowieka;
- Ustawa z dnia 30 sierpnia 1996 roku o zmianie ustawy o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży oraz zmianie niektórych innych ustaw (Dz. U. Nr 139, poz. 646);
- Zarządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 19 września 1997 roku w sprawie wprowadzenia do nauczania szkolnego oraz zakresu treści programowych przedmiotu „Wiedza o życiu seksualnym człowieka” (Dz. Urz. MEN Nr 8, poz. 37);
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 kwietnia 1998 roku w sprawie wprowadzenia do nauczania szkolnego przedmiotu „Wiedza o życiu seksualnym człowieka”;
- Ustawa z dnia 16 grudnia 1998 r. o zmianie ustawy o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży oraz zmianie niektórych innych ustaw (Dz. U. Nr 5, poz. 32);
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 12 sierpnia 1999 roku w sprawie sposobu nauczania szkolnego oraz zakresu treści dotyczących wiedzy o życiu seksualnym człowieka, o zasadach świadomego i odpowiedzialnego rodzicielstwa, o wartości rodziny, życia w fazie prenatalnej oraz metodach i środkach świadomej prokreacji zawartych w podstawie programowej kształcenia ogólnego (Dz. U. Nr 67, poz. 756);
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 26 lutego 2002 roku w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (Dz. U. Nr 51, poz. 458);
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 sierpnia 2007 roku zmieniające rozporządzenie w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (Dz. U. z dnia 31 sierpnia 2007, Nr 157, poz. 1100);

- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 roku w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (Dz. U. z dnia 15 stycznia 2009, Nr 4, poz. 17);
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 10 sierpnia 2009 roku zmieniające rozporządzenie w sprawie sposobu nauczania szkolnego oraz zakresu treści dotyczących wiedzy o życiu seksualnym człowieka, o zasadach świadomego i odpowiedzialnego rodzicielstwa, o wartości rodziny, życia w fazie prenatalnej oraz metodach i środkach świadomej prokreacji zawartych w podstawie programowej kształcenia ogólnego [7, 12]. Zgodnie z rozporządzeniem z 2009 roku edukacja seksualna jest elementem zajęć „wychowanie do życia w rodzinie”, które są prowadzone w V i VI klasach szkoły podstawowej, gimnazjach, szkołach ponadgimnazjalnych. Na zajęcia mogą nie uczęszczać uczniowie (do 18. rż.), których rodzice w formie pisemnej zgłosili taki sprzeciw. Uczniowie pełnoletni, nie chcąc uczestniczyć w zajęciach, powinni sami złożyć pismo.

Uczeń z lekką niepełnosprawnością intelektualną w szkole

W ostatnich latach sytuacja ucznia z lekką niepełnosprawnością intelektualną w polskim systemie oświaty uległa zmianie. Zgodnie z ustawą o systemie oświaty (z dnia 7 września 1991 r. Dz. U. z 2004, Nr 256, poz. 2572, art. 1 ust. 4–6) rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej z dnia 12 lutego 2001 roku w sprawie orzekania o potrzebie kształcenia specjalnego lub indywidualnego nauczania dzieci i młodzieży oraz szczegółowych zasad kierowania do kształcenia specjalnego lub indywidualnego nauczania (Dz. U., Nr 1, poz. 114), rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej z dnia 26 lutego 2002 w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół Dz. U. Nr 51 poz. 458, z późniejszymi zmianami: Dz. U. Nr 210 z 2003 r. poz. 2041; Dz. U. Nr 19 z 2005 r. poz. 165), rozporządzeniem z dnia 17 listopada 2010 r. w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach (Dz. U. z 2011, Nr 228, poz. 1487) i rozporządzeniem z dnia 17 listopada 2010 r. w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych oraz niedostosowanych społecznie w przedszkolach, szkołach i oddziałach ogólnodostępnych lub integracyjnych (Dz. U. z 2011, Nr 228, poz. 1490) może ono realizować

obowiązek szkolny w trzech formach organizacji kształcenia: szkole specjalnej, klasie integracyjnej lub szkole ogólnodostępnej. W myśl tych zapisów prawnych uczeń z lekką niepełnosprawnością intelektualną uczęszczający do szkoły ogólnodostępnej podlega tym samym przepisom co pozostałe dzieci i młodzież, z zaznaczeniem, że nauczyciel powinien mu zapewnić dostosowanie procesu nauczania do jego możliwości i potrzeb określonych przez specjalne potrzeby edukacyjne. **Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 17.11.2010 r. w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach** (Dz. U. z dnia 2.12.2010 r.) oraz jego ostatnia nowelizacja z dnia 30 kwietnia 2013 r. zawiera szczegółowe regulacje związane z dokonywaniem wielospecjalistycznej oceny poziomu funkcjonowania uczniów posiadających orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego oraz tworzenia dla nich Indywidualnych Programów Edukacyjno-Terapeutycznych (IPET).

Dyskusja

Zgodnie z obowiązującymi przepisami, uczeń z lekką niepełnosprawnością intelektualną w szkole ogólnodostępnej podlega również tym samym rozporządzeniom odnoszącym się do edukacji seksualnej. Realizuje te same treści, co pozostali uczniowie w tym samym wymiarze godzin. Należy jednak pamiętać, że zarówno treści, jak i metody, formy pracy powinny być dostosowane do potrzeb, możliwości dziecka z lekką niepełnosprawnością intelektualną zgodnie z zaleceniami ujętymi w jego IPET.

Do zadań dyrektora szkoły należy, zatem zapewnienie uczniom z lekką niepełnosprawnością intelektualną możliwości uczestniczenia w tych zajęciach. Zakres treści przedmiotu wychowania do życia w rodzinie regulowany jest na podstawie Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół [13].

Wychowanie do życia w rodzinie — II etap edukacyjny — V, VI klasa szkoły podstawowej

Celem wychowania do życia w rodzinie na etapie szkoły podstawowej jest zgodnie z aktualnymi dokumentami, przygotowanie do zrozumienia i akceptacji zmian związanych z okresem dojrzewania oraz podkreślanie wartości rodziny w życiu człowieka oraz. Służą temu następujące treści:

W zakresie ukazywania roli rodziny:

- podstawowe funkcje rodziny z podkreśleniem miejsca dziecka w rodzinie,
- przekaz wartości i tradycji w rodzinie, wspólne świętowanie, spędzanie wolnego czasu,
- więź rodzinna, związki uczuciowe i inne relacje w rodzinie; konflikty i ich rozwiązywanie,
- macierzyństwo i ojcostwo; podstawowa wiedza dotycząca budowy i funkcjonowania układu rozrodczego człowieka,
- ciąża, rozwój płodu, poród, przyjęcie dziecka jako nowego członka rodziny.
- Odnoszące się do przygotowania do czekających zmian rozwojowych:
  - różnice i podobieństwa między chłopcami i dziewczętami; identyfikacja z własną płcią; akceptacja i szacunek dla ciała,
  - zmiany fizyczne i psychiczne okresu dojrzewania; zróżnicowane, indywidualne tempo rozwoju,
  - higiena okresu dojrzewania,
  - odpowiedzialność za własny rozwój; samowychowanie.

Kolejne treści odnoszą się do psychospołecznych aspektów związanych z funkcjonowaniem dziecka w tej fazie rozwojowej. Należą do nich:

- prawo człowieka do intymności i ochrona tego prawa; postawy asertywne,
- istota koleżeństwa i przyjaźni, wzajemny szacunek, udzielanie sobie pomocy, współpraca, empatia,
- mass media — zasady i kryteria wyboru czasopism, książek, filmów i programów telewizyjnych.

Instytucje działające na rzecz dziecka i rodziny (<http://www.abc.com.pl/du-akt/-/akt/dz-u-09-4-17>).

Uczniowie z lekką niepełnosprawnością intelektualną realizują powyższe zagadnienia, jak zostało już wcześniej wspomniane, w takim samym wymiarze co uczniowie w normie intelektualnej. Treści przekazywane osobom z niepełnosprawnością intelektualną na tych zajęciach nie powinny w jakiś szczególny sposób odbiegać od tych, które przekazuje się osobom pełnosprawnym [14], natomiast ich przekaz powinien być dostosowany do ich potrzeb i możliwości. Realizacja tożsamyh treści wynika z faktu, że obowiązuje uczniów z lekką niepełnosprawnością intelektualną ta sama podstawa programowa co uczniów w normie. Warto jednak podkreślić, że wspólna podstawa programowa w tym zakresie wynika z podobieństwa w przebiegu rozwoju psychoseksualnego pomiędzy osobami z lekką niepełnosprawnością intelektualną a osobami pełnosprawnymi [15–19].

Na etapie szkoły podstawowej w pracy z uczniem niepełnosprawnym intelektualnie warto jednak zwrócić szczególną uwagę na kilka kwestii:

- świadomość płci (bycie chłopcem, bycie dziewczynką),

- budowa ciała dziewczynki/chłopca, kobiety/mężczyzny (poprawne nazewnictwo),
  - zmiany związane z dojrzewaniem (ciało, higiena),
  - wizyta u ginekologa,
  - przejawy seksualności,
  - budowanie bliskich relacji (oznaki zakochania, trudności i problemy, sposoby okazywania uczuć).

Nie są to oczywiście wszystkie tematy, które należałoby poruszyć. Istotą zajęć jest między innymi przygotowanie dzieci i młodzieży (zarówno w normie intelektualnej, jak i z niepełnosprawnością) do czekających ich w przyszłości etapów, tak, by rozumieli i akceptowali pojawiające się u nich zmiany i reakcje. Co ciekawe, zarówno rodzice dzieci z niepełnosprawnością intelektualną, jak i rodzice dzieci w normie popełniają często ten sam błąd związany ze zbyt późnym przekazywaniem informacji — już po pojawieniu się u nich określonych przejawów, potrzeb i zmian fizjologicznych [9, 14].

„Należy mieć świadomość, że zarówno dzieci, młodzież, jak i dorośli z niepełnosprawnością intelektualną — pozbawione celowej edukacji seksualnej ze strony opiekunów — nie są często w stanie samodzielnie nadrobić zaległości, nie sięgną bowiem do książki, Internetu, nie mogą liczyć na rówieśnicze wsparcie w tej kwestii [14].

U dzieci z lekką niepełnosprawnością intelektualną podstawowe ograniczenia wynikają z poziomu funkcjonowania poznawczego wpływającego na funkcjonowanie społeczno-emocjonalne. Myślenie tych dzieci jest na poziomie konkretno obrazowym, a myślenie logiczne występuje w formie uproszczonej. To powoduje ograniczenia w obszarze analizowania, syntezy, uogólniania, powodując problemy w rozpoznawaniu i przewidywaniu zarówno nowych sytuacji, jak i adekwatnego na nie reagowania [20–22]. Te trudności mają szczególne znaczenie w obszarze budowania relacji rówieśniczych i zawierania przyjaźni. Uczniowie z lekką niepełnosprawnością intelektualną bywają wykorzystywani w relacjach koleżeńskich szczególnie w kontaktach z osobami pełnosprawnymi [23, 24]. Stąd też szczególnym zadaniem, jakie powinien realizować nauczyciel w ramach tego przedmiotu to przygotowanie dzieci z lekką niepełnosprawnością intelektualną do nawiązywania i budowania relacji rówieśniczych opartych na wzajemnym szacunku, akceptacji i sympatii. Istotne mogą również wydawać się treści związane z asertywnym reagowaniem na krytykę w kontaktach społecznych, obroną swoich praw czy opinii.

Wychowanie do życia w rodzinie — III etap edukacyjny — gimnazjum

Treści realizowane w ramach przedmiotu wychowanie do życia na trzecim etapie edukacyjnym wynikają

z podstawy programowej kształcenia ogólnego dla gimnazjum. W zakresie wymagań ogólnych porusza się następujące kwestie:

1. Okazywanie szacunku innym ludziom, docenianie ich wysiłku i pracy, przyjęcie postawy szacunku wobec siebie; wnoszenie pozytywnego wkładu w życie swojej rodziny.
2. Przyjęcie integralnej wizji osoby; wybór i urzeczywistnianie wartości służących osobowemu rozwojowi; kierowanie własnym rozwojem, podejmowanie wysiłku samowychowawczego zgodnie z uznawanymi normami i wartościami; poznawanie, analizowanie i wyrażanie uczuć; rozwiązywanie problemów i pokonywanie trudności okresu dorostania.
3. Znajomość organizmu ludzkiego i zachodzących w nim zmian oraz akceptacja własnej płciowości; przyjęcie integralnej wizji ludzkiej seksualności; umiejętność obrony własnej intymności i nietykalności seksualnej oraz szacunek dla ciała innej osoby.
4. Korzystanie ze środków przekazu w sposób selektywny, umożliwiający obronę przed ich destrukcyjnym oddziaływaniem.
5. Umiejętność korzystania z systemu poradnictwa dla dzieci i młodzieży.

Jeśli chodzi o wymagania szczegółowe na tym etapie kształcenia, to zgodnie z podstawą programową, realizuje się następujące zagadnienia:

1. Rozwój człowieka: faza prenatalna, narodziny, faza niemowlęca, wczesnodziecięca, przedpokwitaniowa, dojrzewania, młodości, wieku średniego, wieku późnego. Życie jako fundamentalna wartość.
2. Budowa prawidłowych relacji z rodzicami. Konflikt pokoleń; przyczyny i sposoby rozwiązywania konfliktów. Odpowiedzialność wszystkich za atmosferę panującą w rodzinie. Rodzina niepełna.
3. Rola autorytetów w życiu człowieka.
4. Relacje międzypersonalne i ich znaczenie. Przyjaźń, zakochanie, miłość; pierwsze fascynacje, miłość platoniczna, miłość młodzieńcza, miłość dojrzała.
5. Zachowania asertywne.
6. Podstawowe informacje o rozwoju seksualnym człowieka: tożsamość płciowa: kobiecość i męskość.
7. Dojrzewanie. Rozumienie i akceptacja kryteriów dojrzałości biologicznej, psychicznej i społecznej.
8. Problemy i trudności okresu dojrzewania (napięcia seksualne, masturbacja), sposoby radzenia sobie z nimi, pomoc w rozeznaniu sytuacji wymagających porady lekarza lub innych specjalistów.
9. Różnice w rozwoju psychoseksualnym dziewcząt i chłopców; postawy i wzajemne oczekiwania.
10. Zagrożenia okresu dojrzewania: presja seksualna, uzależnienia, pornografia, prostytucja nieletnich.

11. Główne funkcje płciowości: wyrażanie miłości, budowanie więzi i rodzicielstwo.
12. Inicjacja seksualna; związek pomiędzy aktywnością seksualną a miłością i odpowiedzialnością; dysfunkcje związane z przedmiotowym traktowaniem człowieka w dziedzinie seksualnej. Ryzyko związane z wczesną inicjacją.
13. Kształtowanie i akceptacja tożsamości płciowej. Możliwości pomocy w pokonywaniu trudności związanych z tożsamością płciową.
14. Płodność wspólną sprawą kobiety i mężczyzny.
15. Planowanie rodziny. Metody rozpoznawania płodności. Antykoncepcja — aspekty zdrowotny, psychologiczny i etyczny.
16. Infekcje przenoszone drogą płciową. AIDS — drogi przenoszenia zakażenia, profilaktyka, aspekt społeczny.
17. Wartości związane z seksualnością człowieka: męskość, kobiecość, miłość, małżeństwo, rodzicielstwo. Znaczenie odpowiedzialności w przeżywaniu własnej płciowości oraz budowaniu trwałych i szczęśliwych więzi.
18. Wpływ sposobu spędzania wolnego czasu (w tym korzystania ze środków masowego przekazu) na człowieka [25].

Realizacja powyższych treści przez uczniów z lekką niepełnosprawnością intelektualną jest szczególnie istotna z racji na wiek, w jakim się ona odbywa. Młodzież w okresie dojrzewania, przechodzi okres buntu determinowany między innymi zmianami hormonalnymi wpływającymi na sposób zachowania. Trudno im zapanować nad własnymi emocjami. Osoby z lekką niepełnosprawnością intelektualną doświadczają znacznie silniejszej labilności emocjonalnej, ponieważ na biologiczne zmiany nachodzi osłabiona kontrola emocji i popędów wynikająca z dominacji procesów pobudzania nad hamowaniem, co zaznacza się w słabszym funkcjonowaniu kontrolnej struktury własnego Ja. Taki stan powoduje, że uczniom gimnazjum z lekką niepełnosprawnością intelektualną trudniej sobie poradzić z wymaganiami jakie niesie ze sobą dojrzewanie. Nauczyciel prowadzący wychowanie do życia w rodzinie powinien mieć to na uwadze i w swoich działaniach planować nie tylko wyposażenie takiego ucznia w wiedzę, ale przede wszystkim w kompetencje radzenia sobie z wyzwaniami okresu dorostania.

Drugim istotnym obszarem, na który powinien zwrócić uwagę nauczyciel wychowania do życia w rodzinie w pracy z uczniami z lekką niepełnosprawnością intelektualną to profilaktyka, w skład której wchodzi również przygotowanie do radzenia sobie z zagrożeniami związanymi ze sferą seksualną. Jest to szczególnie istotne z racji na trudności rozwojowe,

które są charakterystyczne dla tych osób. Mają one problemy z wnioskowaniem zarówno sylogistycznym, indukcyjnym, jak i przez analogię, co implikuje trudności w zrozumieniu związku pomiędzy wnioskiem a przesłanką [20–22], powodując trudności w zrozumieniu ukrytych podtekstów w tym też na tle seksualnym. Osoby te dobrze radzą sobie ze znanymi sytuacjami społecznymi, a trudności mogą się pojawiać w sytuacjach nowych (kiedy nie potrafią szybko i często prawidłowo ocenić zastanej sytuacji) dwuznacznych, z podtekstem — w tym również erotycznym. Może to utrudniać zrozumienie motywów (niekiedy ukrywanych) i intencji drugiej osoby, co wiąże się z większym ryzykiem nierozpoznania zagrażających sytuacji. Niestety, zdarza się często i tak, że osoby z niepełnosprawnością intelektualną „doświadczając często odrzucenia, czy nawet izolacji godzą się na przemoc by móc zabezpieczyć sobie potrzebę bliskości, by móc poczuć się kochanymi” [26]. Nauczyciel w ramach wychowania do życia w rodzinie powinien pomóc uczniowi z lekką niepełnosprawnością intelektualną wypracować wzorce zachowań mające na celu zwiększenie jego poziomu bezpieczeństwa, nauczenie strategii radzenia sobie w sytuacjach trudnych, a także przekazanie informacji na temat sposobów szukania i uzyskiwania pomocy.

Te wszystkie zagadnienia są niezwykle istotne, trzeba jednak pamiętać, że w pracy z dzieckiem z lekką niepełnosprawnością intelektualną samo dostarczanie wiedzy na ten temat jest niewystarczające. Nauczyciele przede wszystkim powinni warsztatowo wypracować z dziećmi szereg konkretnych umiejętności, które pozwolą mu na zrealizowanie powyższych zadań.

Na III etapie edukacyjnym, do zadań szkoły należy: stymulowanie procesu samowychowania; współpraca z rodzicami w zakresie prawidłowych relacji między nimi a dzieckiem; pomoc we właściwym przeżywaniu okresu dojrzewania; wzmacnianie procesu identyfikacji z własną płcią, wspieranie rozwoju psychoseksualnego, promowanie integralnej wizji seksualności człowieka; ukazanie spójności pomiędzy aktywnością seksualną a miłością i odpowiedzialnością, tworzenie klimatu dla koleżeństwa, przyjaźni oraz szacunku dla człowieka [25].

Wychowanie do życia w rodzinie — IV etap edukacyjny

Celem zajęć w szkołach ponadgimnazjalnych jest rozszerzenie i pogłębianie wiedzy z poprzednich etapów edukacyjnych. Równocześnie, zgodnie z zasadą wyprzedzania informacji, realizowane na tym etapie treści powinny przygotowywać młodych ludzi do czekających ich w przyszłości zadań rozwojowych.

Podstawowe zagadnienia obejmują:

1. Pogłębianie wiedzy związanej z funkcjami rodziny, miłością, przyjaźnią, pełnieniem ról małżeńskich i rodzicielskich, seksualnością człowieka i prokreacją; umiejętność podejmowania odpowiedzialnych decyzji dotyczących wyboru drogi życiowej, małżeństwa i rodziny.
2. Rozwijanie umiejętności rozwiązywania problemów związanych z okresem dojrzewania, dorastania i wyborem drogi życiowej; umiejętność świadomego kreowania własnej osobowości.
3. Uzyskanie przez uczniów lepszego rozumienia siebie i najbliższego otoczenia; umiejętność poszukiwania i udzielania odpowiedzi na pytania: Kim jest człowiek? Jakie są jego cele i zadania życiowe? Jaki jest sens życia?
4. Przyjęcie pozytywnej postawy wobec życia ludzkiego, osób niepełnosprawnych i chorych; przygotowanie, na podstawie wiedzy i wykształconych umiejętności, do poszanowania godności życia ludzkiego i dojrzałego funkcjonowania w rodzinie.
5. Znajomość podstawowych zasad postępowania w sferze ludzkiej płciowości i płodności; kształtowanie postaw prozdrowotnych, prospołecznych i prorodzinnych. W zakresie wymagań szczegółowych wskazuje się na następujące obszary:
  - tożsamość i wielowymiarowość człowieka; poczucie sensu życia;
  - komunikacja interpersonalna, asertywność, techniki negocjacji, empatia;
  - tolerancja wobec odmienności kulturowych, etnicznych, religijnych, seksualnych;
  - rozwój psychoseksualny człowieka w kolejnych fazach życia;
  - dojrzewanie: rozumienie i akceptacja kryteriów dojrzałości biologicznej, psychicznej i społecznej. Problemy okresu dojrzewania i sposoby radzenia sobie z nimi;
  - wartości i pojęcia związane z płciowością człowieka: męskość, kobiecość, miłość, rodzina, rodzicielstwo. Znaczenie odpowiedzialności w przeżywaniu własnej płciowości i budowaniu emocjonalnych więzi. Role kobiet i mężczyzn a panujące stereotypy;
  - inicjacja seksualna, jej uwarunkowania i następstwa. Argumenty biomedyczne, psychologiczne i moralne za opóźnianiem wieku inicjacji seksualnej;
  - istota seksualności człowieka i jej aspekty. Integracja seksualna;
  - komplementarność płci — wzajemne dopełnianie się płci w sferach fizycznej, psychicznej, emocjonalnej i społecznej. Rozumienie, akceptacja i szacunek dla osób płci odmiennej;

- istota, rodzaje i etapy rozwoju miłości. Różnice w przeżywaniu miłości;
  - metody rozpoznawania płodności;
  - metody i środki antykoncepcji. Sposoby ich działania i zasady doboru;
  - choroby przenoszone drogą płciową i zapobieganie im. AIDS: profilaktyka, aspekt społeczny i etyczny, chory na AIDS w rodzinie;
  - trudności w osiągnięciu tożsamości płciowej, możliwości pomocy;
  - normy zachowań seksualnych. Przemoc i przestępstwa seksualne; możliwości zapobiegania, sposoby obrony. Informacja o ośrodkach pomocy psychologicznej, medycznej i prawnej;
  - przygotowanie do małżeństwa. Problemy wierności, zaufania i dialogu;
  - małżeństwo: jego fazy; trudności i konflikty oraz sposoby ich rozwiązywania; wartość małżeństwa. Macierzyństwo i ojcostwo; przygotowanie do ról rodzicielskich; adopcja; bezdzietność;
  - przebieg i higiena ciąży; rozwój prenatalny dziecka; szkoła rodzenia, poród i naturalne karmienie; rola rodziców w okresie oczekiwania na narodziny dziecka, w czasie porodu i po narodzinach;
  - funkcje rodziny, ze szczególnym uwzględnieniem wychowania dzieci w rodzinie; znaczenie prawidłowych postaw rodzicielskich dla rozwoju dziecka; samotne rodzicielstwo;
  - nieplanowana ciąża; sposoby szukania pomocy w sytuacjach trudnych;
  - aborcja jako zagrożenie dla zdrowia psychicznego i fizycznego — aspekty: prawny, medyczny i etyczny;
  - konflikty w rodzinie i ich przyczyny. Sposoby rozwiązywania konfliktów;
  - przemoc w rodzinie; wykorzystywanie seksualne; profilaktyka; możliwości uzyskiwania pomocy;
  - zagrożenia życia społecznego: alkoholizm, narkomania, agresja, sekty, pornografia;
  - prawodawstwo dotyczące rodziny; zawarcie małżeństwa, separacja, rozwód; prawa i obowiązki małżonków i rodziców, prawa dziecka; obowiązki państwa wobec rodziny;
  - człowiek wobec niepełnosprawności, starości, choroby, umierania i śmierci, w tym w aspekcie życia rodzinnego;
  - poradnictwo młodzieżowe i rodzinne w Polsce.
- Bardzo ważnym obszarem w pracy z osobami z lekką niepełnosprawnością intelektualną jest zaznajomienie się z podstawowymi zasadami postępowania w sferze ludzkiej płciowości i płodności, kształtowanie postaw prozdrowotnych, prospołecznych i prorodzinnych oraz ochrona przed zagrożeniami jakie w tych sferach mogą się pojawić. Warto jednak zwrócić uwagę, czy

przekazywanie tych treści na tym etapie edukacyjnym nie jest zbyt późne w stosunku do potrzeb rozwojowych i nie stanowi tak zwanego „błędu opóźnienia” [27]. Pomijając czas przekazywania tych informacji, należy pamiętać, że powinny być one uproszczone, przedstawione zgodnie z możliwościami poznawczymi tej grupy uczniów. Jest to szczególnie istotne, ponieważ szkoła stanowi w wielu przypadkach jedyne źródło wiedzy dla tych uczniów, bo rodzice osób z niepełnosprawnością intelektualną przyjmują często wobec seksualności swoich dzieci postawę kontrolującą, bagatelizującą lub tłumiącą przejawy seksualności u dzieci. Fornalik [14] pisze, że u podstaw takich nastawień leżą:

- brak wiedzy na temat seksualności (w tym seksualności swoich dzieci),
- koncentracja na obszarach związanych z rehabilitacją, usprawnianiem a pomijanie sfery seksualności,
- lęk przed „rozbudzeniem seksualnym swego dziecka” i mogącymi się pojawić w związku z tym konsekwencjami,
- problemy w relacji z partnerem (pomiędzy samymi rodzicami). Oczywiście, są również tacy rodzice, którzy wspierają dziecko w jego rozwoju psychoseksualnym i przekazują mu wiedzę, informacje i wartości zgodne z wiedzą seksuologiczną.

Na IV etapie edukacyjnym do zadań szkoły należą: wspieranie wychowawczej roli rodziny; integrowanie działań szkoły i rodziców, pomoc w kształtowaniu pozytywnego stosunku do płciowości, pomoc w osiągnięciu dojrzałości psychoseksualnej, uświadomienie roli rodziny w życiu człowieka; promowanie trwałych związków, których podstawą jest więź emocjonalna, efektywne sposoby komunikowania się, wzajemne zrozumienie, przekazywanie rzetelnej, dostosowanej do poziomu rozwoju ucznia, wiedzy na temat zmian biologicznych, psychicznych i społecznych w różnych fazach rozwoju człowieka [25].

Wnioski

Treści te, żeby mogły zostać przyswojone przez ucznia z lekką niepełnosprawnością intelektualną, wymagają konkretyzacji oraz zastosowania metod aktywizujących. Istotne jest przygotowanie odpowiednich materiałów dydaktycznych i pakietów edukacyjnych, dzięki którym będzie możliwe realizowanie edukacji seksualnej w sposób jasny, klarowny i zrozumiały. Niezwykle ważna jest również osoba edukatora, który oprócz posiadania osobistych kompetencji i wiedzy z zakresu omawianego tematu powinien posiadać wiedzę na temat funkcjonowania osób z niepełnosprawnością intelektualną.

Piśmiennictwo

1. Waszyńska K., Groth J., Kowalczyk R. Kontrowersje wokół współczesnej edukacji seksualnej. Teoria i (nie) rzeczywistość. Studia edukacyjne 2013; 24: 165.
2. Kozakiewicz M. Moralne aspekty wychowania seksualnego. W: Imieliński K. (red.). Seksuologia społeczna. PWN, Warszawa 1984.
3. Lew-Starowicz Z., Szczerba K. Nowoczesne wychowanie seksualne, Polska Oficyna Wydawnicza BGW, Warszawa 1995.
4. Obuchowska I., Jaczewski A., Rozwój erotyczny. Wydawnictwo Akademickie Zak, Warszawa 2002.
5. Sokoluk W., Andziak D., Trawińska M. Przystosowanie do życia w rodzinie. WSiP, Warszawa 1987.
6. Beisert M., Seks twojego dziecka. Wydawnictwo K. Domke, Poznań 1991.
7. Kasperek-Golimowska E. Edukacja seksualna jako forma ochrony i promocji zdrowia seksualnego. W: Lew-Starowicz Z., Waszyńska K. (red.). Przemiany seksualności w społeczeństwie współczesnym. Teoria i rzeczywistość. Wyd. Naukowe UAM, Poznań 2012.
8. Krzywicka D. Metodyka wychowania seksualnego dla nauczycieli. Oficyna Wydawnicza FOWARD, Warszawa 1994.
9. Lew-Starowicz Z., Waszyńska K. (red.) Przemiany seksualności w społeczeństwie współczesnym. Teoria i rzeczywistość. Wyd. Naukowe UAM, Poznań 2012.
10. Sokoluk W. Wychowanie do życia w rodzinie. Poradnik metodyczny dla nauczycieli. WSiP, Warszawa 2003.
11. Zielona-Jenek M., Chodecka A. Jestem dziewczynką, jestem chłopcem. Jak wspomagać rozwój seksualny dziecka. GWP, Gdańsk 2010.
12. Dz.U. Nr 131, poz. 1079 <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20091311079>.
13. Dz.U. z dnia 15 stycznia 2009 r.
14. Fornalik I. Edukacja osób z niepełnosprawnością intelektualną. W poszukiwaniu właściwego modelu. W: Lew-Starowicz Z., Waszyńska K. (red.). Przemiany seksualności w społeczeństwie współczesnym. Teoria i rzeczywistość. Wyd. Naukowe UAM, Poznań 2012; 160.
15. Fornalik I. Młodzież z głębszą niepełnosprawnością intelektualną na drodze ku dorosłości. W: Rzedzicka K., Kobyłańska A. (red.). Dorosłość, niepełnosprawność, czas współczesny. Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2003.
16. Głodkowska J., Giryński A. (red.). Seksualność osób z niepełnosprawnością intelektualną: uwalnianie od schematów i uprzedzeń. Warszawa: Wydawnictwo APS, 2005.
17. Graban J. (red.). Wieczne dzieci czy dorośli: problem seksualności osób z niepełnosprawnością intelektualną, Wydawnictwo Stowarzyszenia Rodzin i Opiekunów Osób z Zespołem Downa „Bardziej Kochani”, Warszawa 2002.
18. Kijak R. Seks i niepełnosprawność. Doświadczenia seksualne osób z niepełnosprawnością intelektualną. Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2009.
19. Kościńska M., Niechciana seksualność. O ludzkich potrzebach osób niepełnosprawnych intelektualnie. Wydawnictwo Jacek Santorski & Co, Warszawa 2004.
20. Kostrzewski J, Charakterystyka osób upośledzonych umysłowo. W: Kirejczyk K. (red.). Upośledzenie umysłowe — pedagogika. PWN, Warszawa 1981.
21. Wyczesany J. Pedagogika upośledzonych umysłowo. Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2002.
22. Gajdzica Z. Edukacyjne konteksty bezradności społecznej osób z lekkim upośledzeniem umysłowym. Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2007.
23. Zamkowska A. Psychospołeczne i edukacyjne funkcjonowanie ucznia z upośledzeniem umysłowym w stopniu lekkim w szkole ogólnodostępnej. W Gajdzica Z. (red.). Wspólne i swoiste zagadnienia edukacji i rehabilitacji osób z upośledzeniem umysłowym. Oficyna Wydawnicza „Humanitas”, Sosnowiec 2008.
24. Ćwirynka K., Społeczne funkcjonowanie osób z lekką niepełnosprawnością intelektualną, Wyd. Edukacyjne „Akapit”, Toruń 2010.
25. <http://www.abc.com.pl/du-akt/-/akt/dz-u-09-4-17>.
26. Fornalik I. Jak edukować seksualnie osoby z niepełnosprawnością intelektualną. Wyd. Stowarzyszenia Rodzin i Opiekunów Osób z Zespołem Downa „Bardziej Kochani”, Warszawa 2010; 95.
27. Karwacka M. Przyczyny i następstwa ignorowania seksualności osób niepełnosprawnych intelektualnie. W: Rottermund J. , Linik A., Wrona S. Wybrane uwarunkowania rehabilitacji osób niepełnosprawnych. Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2005.